

Georges Duby, portrait de l'historien en ses archives, red. P. Boucheron, J. Dalarun, [Paris]: Gallimard 2015, ss. 475, (Colloque de la Fondation des Treilles).

DOI: <http://dx.doi.org/10.18290/rh.2016.64.2-5>

Zmarły dwadzieścia lat temu Georges Duby (1919-1996) to jeden z najwybitniejszych historyków żyjących w dwudziestym stuleciu. Jego znaczenie wynika z dość licznych i przede wszystkim ważkich oraz nowatorskich dzieł, które poświęcił problematyce Średniowiecza, uwzględniających jej rozległy zakres; imponował szerokością i wnikliwością spojrzenia na analizowane źródła i zjawiska.

Jego fascynację historią – a najpierw geografiami – ugruntowały oraz, by tak rzec, usystematyzowały studia uniwersyteckie, jakie podjął w 1937 r. w Lyonie. Pierwsze prace – niewielkiej objętości artykuły recenzyjne – opublikował w 1945 r.¹ Początek jego drogi naukowej wiązał się z badaniami dziejów, zwłaszcza gospodarczych, opactwa w Cluny (Cluny pozostało obiektem jego zainteresowań naukowych), przede wszystkim z badaniami nad społeczeństwem regionu Mâcon (nad Saoną, w Burgundii) w wiekach XI i XII. Wyniki przedsięwzięcia, inspirowanego osiągnięciami grupy badaczy skupionej wokół periodyku „Annales”², prezentowała jego teza doktorska opublikowana w 1953 r., sytuująca autora w kręgu wybitnych mediewistów francuskich³. Do tego dzieła Duby wielokrotnie później nawiązywał w swych rozważaniach nad rolą związków rodowych i rodzinnych oraz znaczeniem małżeństwa w społeczeństwie wczesnofeudalnym⁴.

W kolejnych publikacjach, począwszy od schyłku lat pięćdziesiątych i początku sześćdziesiątych ubiegłego stulecia, rozwijał problematykę społeczno-gospodarczą Średniowiecza w odniesieniu do Francji oraz Europy Zachodniej; poświęcił temu

¹ Bibliografię prac Georgesa Duby zestawiał Felipe Brandi w prezentowanej w niniejszym artykule pracy poświęconej temu historykowi; F. BRANDI, *Bibliographie de Georges Duby*, w: *Georges Duby, portrait de l'historien en ses archives*, s. 417-472. Bibliografia opiera się w pewnym zakresie na zestawieniach i sporządzonej wcześniej przez innych autorów; tamże, s. 417.

² „Annales d'Histoire Économique et Sociale” 1929-1939 oraz późniejsze kontynuacje; od 1946 – „Annales. Économies – Sociétés – Civilisations” – tzw. Nowe „Annales”.

³ G. DUBY, *La Société aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*, Paris: Sevpen 1953. Ukazała się też wówczas tzw. teza pomocnicza: G. DUBY, *Recueil des pancartes de l'abbaye de La Ferté-sur – Grosne, 1113 – 1178*, Gap: Ophrys, 1953; też wznowione w 2000 r. (Bruxelles, De Boeck).

⁴ Por. G. DUBY, *Lignage, noblesse et chevalerie au XIIe siècle dans la région mâconnaise. Une revision*, „Annales. Economies – Sociétés – Civilisations” 27(1972), nr 4-5, juillet-octobre, s. 803-823.

rozprawę habilitacyjną (doktorat d'Etat, 1962)⁵. Wpływ metod i poglądów dotyczących tej dziedziny, prezentowanych na łamach wspomnianych „Annales”, jest w jego pracach wyraźnie widoczny. W tak ujętym zakresie historii społeczno-gospodarczej mieściły się monumentalne dzieła powstałe pod jego (m.in.) redakcją w dziesięcioleciu 1975-1985, ukazujące historię Francji „wiejskiej” i „miejskiej”⁶.

Od początku lat sześćdziesiątych Duby coraz większą uwagę poświęcał także historii mentalności oraz ideologii społecznych, a zatem kierunkom poniekąd określającym specyfikę szkoły – zaznaczymy po raz kolejny – „Annales”, a właściwie tzw. Nowych „Annales” (z tym środowiskiem uczony był mocno związany)⁷.

Podejmował zarazem badania – zwłaszcza od drugiej połowy lat sześćdziesiątych – nad wymiarem ideowym i kulturowym epoki Średniowiecza. Znalazło to odzwierciedlenie m.in. w dziele *L'An Mil* (1967), w którym analizuje „klimat” oczekiwania na przełom w dziejach świata, związany z Millenium. Prezentując przebieg wydarzeń dotyczących „niedzieli w Bouvines” (*La Dimanche de Bouvines – 1099*), ukazał natomiast problematykę ideową średniowiecznej bitwy⁸. „Usytuowanie” dokonań z zakresu architektury i sztuki w kontekście przemian społecznych oraz ideowych w okresie od X do XV w. było przedmiotem jego kolejnej ważnej pracy (*Le temps de cathédrales*), która ukazała się w 1976 r. To dzieło „ujawniło” – w całej pełni – autora jako mistrza syntezy historycznej (o „skłonnościach” eseistycznych), niepozobawionej, co warto podkreślić, walorów literackich; poetyka historii, obecna w jego pracach, zasługuje zresztą

⁵ W tym kontekście należy wskazać zwłaszcza na prace: G. DUBY, J. MANDROU, *Histoire de la civilisation française, moyen âge-XX siècle*, t. I-II, Paris: Armand Colin 1958 [*Historia kultury francuskiej. Wiek X-XX*, przeł. H. Szumańska-Grossowa, Warszawa 1967], oraz wspomnianą habilitację: G. DUBY, *L'Économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe-XVe siècles). Essai de synthèse et perspectives de recherche*, t. I-II, Paris: Aubier 1962.

⁶ *Histoire de la France rurale*, red. G. Duby, A. Wallon, t. I-IV, Paris: Éditions du Seuil 1975-1977; *Histoire de la France urbaine*, red. G. Duby, t. I-V, Paris: Éditions du Seuil 1980-1985.

⁷ Można wskazać m.in. na dwa ważne artykuły, które ukazały się w pracach zbiorowych, powstałych w środowisku Nowych „Annales”, cieszących się dużą renomą wśród historyków, pracach – nakreślających podstawy metodologiczne i perspektywy niekiedy niedocenianych poprzednio, a właściwie na nowo sformułowanych kierunków badawczych; G. DUBY, *L'Histoire des mentalités*, w: *L'Histoire et ses méthodes*, red. C. Samaran, [Paris]: Gallimard 1961 (*Bibliothèque de la Pléiade*), s. 937-969; TENŻE, *Histoire sociale et idéologies des sociétés*, w: *Faire de l'histoire*, red. J. Le Goff, P. Nora, t. I: *Nouveaux problèmes*, [Paris]: Gallimard 1974 (*Bibliothèques des histoires*), s. 147-168. Całość tej publikacji składa się z trzech tomów (t. II, *Nouvelles approches*; t. III, *Nouveaux objets*).

⁸ G. DUBY, *L'An Mil*, [Paris]: Julliard 1967 [*Rok Tysięczny*, przeł. M. Malewicz, Warszawa 1997; to tłumaczenie na podstawie edycji z 1980 r.]; TENŻE, *La Dimanche de Bouvines*, Paris: Gallimard 1973 (*Les trente journées qui ont fait la France*) [*Bitwa pod Bouvines, niedziela 27 lipca 1214*, przeł. M. Tournay-Kossakowska, A. Fałęcka, Warszawa 1988]. W tej perspektywie niejako mieszczą się inne prace Georgesa Duby, m.in. *Guillaume le Maréchal ou Le meilleur chevalier du monde*, [Paris]: Fayard 1984.

na szczególną uwagę⁹. Wydana w tymże roku inna książka Georges'a Duby ukazała wpływ wymiaru duchowego (duchowości św. Bernarda z Clairvaux) na sztukę, a głównie na architekturę¹⁰. Perspektywa społeczna, ideowa i duchowa w spojrzeniu na sztukę średniowieczną była obecna w następnych jego pracach¹¹.

W badaniach, jakie prowadził Duby, istotne miejsce zajmowała również – już od lat sześćdziesiątych – problematyka struktur społecznych, w tym zwłaszcza arystokracji i rycerstwa w feudalnej Francji¹². Bardzo ważna była dla niego także problematyka rodziny, więzi rodzinnych i małżeństwa w Średniowieczu, głównie w odniesieniu do wyższych warstw społecznych. Poświęcił temu – zaznaczmy – wystąpienia na kongresach historycznych w Warszawie (1968) i w Moskwie (1970)¹³. Jego dociekania w tym

⁹ G. DUBY, *Le temps des cathédrales. L'art et la société 980-1420*, [Paris]: Gallimard 1976 [Czasy katedr. Sztuka i społeczeństwo 980-1420, przeł. K. Dolatowska, Warszawa 1986; w przekładzie pominięto ilustracje i objaśnienia do ilustracji, zawarte w tekście oryginalnym: Images, tamże, s. 331-379].

Wspomniane dzieło zostało oparte na wcześniejszych pracach tego uczonego, opublikowanych w formie albumowej w Genewie w 1966 i 1967 r. przez wydawnictwo Éditions d'Art Albert Skira; *L'Europe des cathedrales (1140-1280)*, Genève 1966; *Fondaments d'un nouvel humanisme (1280-1440)*, Genève 1966; *Adolescence de la chrétienté occidentale (980-1140)*, Genève 1967.

Zob. J. DALARUN, *L'oeuvre critique: à propos de la poétique de l'histoire dans l'oeuvre de Georges Duby*, w: *Georges Duby, regards croisés sur l'oeuvre. Femmes et féodalités*, red. A. Bleton-Ruget, M. Pacaut, M. Rubellin, Lyon 2000, s. 19-40; zob. też niżej, przypis 15.

¹⁰ G. DUBY, *Saint Bernard, l'art cistercien*, [Paris], Arts et métiers graphiques, 1976 (*Les grands bâtisseurs*).

¹¹ Ukazują to m.in. takie dzieła, jak: G. DUBY, *L'Europe au Moyen Âge. Art roman, art gothique*, [Paris]: Arts et métiers graphiques 1979; TENZE, *L'abbaye cistercienne et la cathédrale*, „Cahiers de l'Académie d'Architecture” 1(1980), s. 63-72; *Histoire d'un art, la sculpture. Le grand art du Moyen Âge, du Ve au XIe siècle*, red. J. L. Daval, G. Duby, Genève: Éditions d'Art Albert Skira 1989.

¹² Program badań nad tą problematyką określił Duby w artykule *La noblesse dans la France médiévale: une enquête à poursuivre*, „Revue Historique” 85(1961), nr 226, s. 1-22. Etap kilkunastoletnich dociekań tego historyka w tym zakresie zawiera praca *Les Trois Ordres ou L'imaginaire du féodalisme*, [Paris]: Gallimard 1978 (*Bibliothèque des histoires*). Wcześniej ukazał się natomiast zbiór jego artykułów, poprzednio publikowanych: *Hommes et structures du Moyen Âge*, Paris-La Haye: Mouton 1973. Pod innym tytułem zbiór ten (trochę pomniejszony) wyszedł w dwóch częściach w 1988: *La Société chevalresque, Hommes et structures du Moyen Âge* (I); *Seigneurs et paysans. Hommes et structures du Moyen Âge* (II), Paris: Flammarion.

¹³ G. DUBY, *Structures familiales aristocratiques en France du XIe siècle en rapport avec les structures de l'État*, w: *L'Europe aux IXe-XIe siècles. Aux origines des États nationaux. Actes du Colloque international sur les origines des États européens aux IXe-XIe siècles, tenu à Varsovie et Poznan du 7 au 13.9.1956*, red. T. Manteufel, A. Gieysztor, Varsovie 1968, s. 57-62; TENZE, *Structures familiales dans le Moyen Âge occidental*, w: *XIIe Congrès international des sciences historiques, Moscou, 16-23 août 1970*, Moscou 1970, s. 16-23. Teksty te weszły w skład zbioru prac G. Duby: *Mâle Moyen Âge. De l'amour et autres essais*, [Paris]: Flammarion 1988.

zakresie, wyrażane w artykułach i pracach redakcyjnych¹⁴, są podsumowane w książce na temat małżeństwa w feudalnej Francji, wydanej w 1981 r.: *Le Chevalier, la femme et le prêtre*. DUBY wskazał w tej pracy na przełom, jaki dokonał się w XI stuleciu w – ogólnie mówiąc – strukturze więzi rodzinnych; teza wywołała – i wywołuje – wiele dyskusji wśród historyków¹⁵. Z tym nurtem badań wiązało się pięciotomowe dzieło, podejmujące tematykę życia prywatnego w Europie, powstałe pod jego i Philippe’a Ariésa redakcją (1985-1987)¹⁶.

W ostatnim okresie swej działalności naukowej (od lat osiemdziesiątych) DUBY coraz bardziej zajmował się zagadnieniem znaczenia i roli kobiet w społeczeństwie średniowiecznym; sięgał przy tym do rezultatów swych poprzednich dociekań z zakresu historii społecznej¹⁷. Doczekał jeszcze druku prac poświęconych postaciom kobiecym, damom w dwunastowiecznej Francji¹⁸.

Dorobek naukowy Georgesa DUBY jest zatem bardzo zróżnicowany, co ukazują trzy podstawowe zbiory jego prac, które ukazały się w 1996 i 2002 r.; warto dodać, że obejmuje również syntezę historii ojczystej i atlasy historyczne¹⁹. Jego prace ukazywały

¹⁴ Zob. wyżej przypis 4. Ponadto m.in. *Famille et parenté dans l'Occident médiéval*, red. G. DUBY, J. Le Goff, Paris–Rome: École Française de Rome 1978. G. DUBY, *Medieval Marriage. Two Models from Twelfth Century France*, Baltimore–London: John Hopkins University Press 1978.

¹⁵ G. DUBY, *Le Chevalier, la femme et le prêtre. Le mariage dans la France féodale*, Paris: Hachette 1981 [Rycerz, kobieta I ksiądz. Małżeństwo w feudalnej Francji, przeł. H. Geremek, Warszawa 1986].

Znaczenie tej pracy przedstawiła m.in. Aneta Pieniądz (*Więzi braterskie we wczesnym średniowieczu: Wyobrażenia i praktyka społeczna*, Kraków 2014). Autorka zaznacza: „Największą rolę w rozpropagowaniu koncepcji dokonującego się w XI w. przejścia od rodziny kognatycznej do agnatycznej, jako kluczowego momentu rodzenia się nowego, feudalnego porządku pełnego średniowiecza, odegrał Georges DUBY” (tamże, s. 17). Aneta Pieniądz omawia także „tło” historyograficzne tego poglądu Historyka i przedstawia krytykę, z jaką się ten pogląd spotkał (tamże, s. 15-23). Zob. też wyżej przypis 9, artykuł J. Dalarun poświęcony poetyce historii w dziełach Georgesa DUBY.

¹⁶ *Histoire de la vie privée*, t. I-V, red. P. Ariés, G. DUBY, [Paris]: Éditions du Seuil 1985-1987 [*Historia życia prywatnego*, t. I-V, Wrocław 1998-1999]. Każdy z tomów posiada ponadto osobnego redaktora; G. DUBY jest redaktorem tomu II.

¹⁷ Można wskazać m.in. prace *Storia delle donne*, t. I-V, red. G. DUBY, M. Perrot, Roma–Bari: Laterza 1990-1992; toż w wersji francuskojęzycznej, *Histoire des femmes en Occident*, t. I-V, Paris: Plon 1980-1992: *Images de femmes*, red. G. DUBY, M. Perrot, Paris: Plon 1992; A. DUBY, G. DUBY, *Les Procès de Jeanne d'Arc*, [Paris]: Gallimard 1973 (Archives).

¹⁸ G. DUBY, *Dames du XIIe siècle. I. Héloïse, Aliénor, Iseut et quelques autres*, [Paris]: Gallimard 1995; TENŹE, *Dames du XIIe siècle. II. Le souvenir des aïeules*, [Paris]: Gallimard 1995; TENŹE, *Dames du XIIe siècle. III. Ève et les prêtres*, [Paris]: Gallimard 1996. Wymienione tomy ukazały się w ramach kolekcji *Bibliothèque des histoires*. Tłumaczenie na polski ujmujące trzy wspomniane tomy; *Damy XII wieku*, przeł. A., K. Choińscy, Warszawa 2000.

¹⁹ G. DUBY, *Féodalité*, [Paris]: Gallimard 1996; TENŹE, *Qu'est-ce que la société féodale?*, Paris: Flammarion 2002; TENŹE, *L'art et la société. Moyen Âge. XXe siècle*, [Paris]: Gallimard 2002. *Histoire de France*, t. I-III, red. G. DUBY, Paris: Larousse 1970-1971; *Histoire de France*,

się głównie w języku francuskim, ale też po niemiecku, włosku, angielsku i hiszpańsku, były tłumaczone m.in. na te języki, a także na polski. Uczony prezentował swe badania na wielu sesjach naukowych, w dużej części poza granicami Francji. Nie zaniedbywał popularyzacji w prasie i telewizji wyników tych badań.

Wyrazem uznania dla dokonań naukowych Georgesa Duby ze strony środowiska uczonych francuskich był jego wybór do Collège de France w 1970 r. (wygłosił wówczas wykład inauguracyjny *Des sociétés médiévales*; opublikowany w 1971), natomiast w 1997 r. został członkiem Akademii Francuskiej.

Duby był zaangażowany w ważne inicjatywy badawcze, podejmowane przez historyków francuskich i – szerzej – europejskich. Utrzymywał ożywione kontakty z różnymi ośrodkami naukowymi, także polskimi; od końca lat pięćdziesiątych (Duby po raz pierwszy odwiedził Polskę w roku 1959) – z kręgiem historyków z Uniwersytetu Warszawskiego, m.in. Aleksandrem Gieysztozem, Bronisławem Geremekiem²⁰; „poprzez” osobę profesora Jerzego Kłoczowskiego – również z badaczami z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. W 1990 r. otrzymał (wraz z Jacquesem Fontaine) tytuł doktora *honoris causa* tejże uczelni (laudację wygłosił J. Kłoczowski)²¹.

Spuścizna naukowa Georgesa Duby była analizowana pod różnymi kątami, sięgano przy tym, oczywiście, do jego wypowiedzi, w których przedstawiał i określał siebie jako historyka²². Te prace analityczne dotyczyły m.in. założeń metodologicznych, jakie przyjmował Duby w swych badaniach, zakresu i znaczenia zagadnień, które podejmował, oraz jego miejsca w historiografii współczesnej²³.

Dzieło, które ostatnio (2015) ukazało się pod redakcją Patricka Boucheron i Jacquesa Dalaruna – *Georges Duby, portrait de l'historien en ses archives* – przedstawia

t. I: G. DUBY, *Le Moyen Âge, de Hugues Capet à Jeanne d'Arc (987-1460)*, Paris: Hachette 1987. Zob. przypis 36.

²⁰ Zob. np. G. DUBY, B. GEREMEK, *Passion, communes*, entretien avec P. Sainteny, Paris: Éditions du Seuil 1992 [*Wspólne pasje*, rozmowę przeprowadził P. Sainteny, przeł. E. T. Sadowska, Warszawa 1995], passim, zwłaszcza s. 45-51. Zob. też wyżej w niniejszym tekście, przypis 13. F. Brandi wskazuje na konkretne zasoby archiwum MMSH (zob. niżej w tekście), dokumentujące te kontakty; TENŻE, *Comptes rendus, tirés à part, bibliothèque: ce que lit Duby, ceux qui lisent Duby*, w: *Georges Duby, portrait de l'historien en ses archives*, s. 171, przypis 2.

²¹ Zob. G. DUBY, B. GEREMEK, *Wspólne pasje*, s. 51-52; L. WOJCIECHOWSKI, *Georges Duby (1919-1996), doktor honoris causa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, „Zeszyty Naukowe KUL” 40(1997), nr 3-4 (159-160), s. 239-241.

²² Zob. zwłaszcza G. DUBY, G. LARDREAU, *Dialogues*, [Paris]: Flammarion 1980; *L'Histoire continue*, Paris: Odile Jacob 1991; P. NORA, *L'art, l'écriture et l'histoire. Entretien avec Georges Duby*, „Debat” 1996, nr 92, Novembre-Décembre, s. 174-191; zob. też G. DUBY, B. GEREMEK, *Passions communes* [*Wspólne pasje*].

²³ M.in. *Georges Duby. L'écriture de l'histoire*, red. C. Duhamel-Amado, G. Lobrichon, Bruxelles 1996; *Medioevo e oltre. Georges Duby e la storiografia del nostro tempo*, red. D. Romagnoli, Bologna 1999.

Warto dodać, że miejsce G. Duby w różnych nurtach badawczych mediewistyki francuskiej ukazuje praca *L'Histoire médiévale en France. Bilan et perspectives*, red. M. Balard, Paris: Editions du Seuil 1991. Duby napisał do tego zbioru przedmowę.

przede wszystkim jego warsztat naukowy, oraz – by tak rzec – drogi powstawania jego twierdzeń i prac. Zostało oparte na materiałach archiwalnych, pozostałych po historyku, znajdujących się głównie w instytucie Imec – Institut mémoires de l'édition contemporaine (instytut gromadzący i opracowujący dokumentację po działalności wybitnych współczesnych intelektualistów francuskich; zorganizował go w 1988 r. Olivier Corpet); zbiory instytutu mieszczą się w murach opactwa w Ardenne (koło Caen, w Normandii). Zasoby dotyczące Georges'a Duby, zdeponowane w Imec, pochodzą w zasadniczej części z okresu jego członkostwa w Collège de France (od 1970 r.). Zawierają oprócz tego archiwalia przekazane w grudniu 2003 r. przez Andrée Duby, wdowę po nim²⁴. W omawianej pracy sięgnięto również do materiałów dotyczących Georges'a Duby, przechowywanych w Maison méditerranéenne des sciences de l'homme, MMSH, instytucji usytuowanej w Aix-en-Provence. Założenia dzieła – przygotowanego w większości przez jego uczniów – omawiane są w artykule wstępnym, opracowanym przez wspomnianych redaktorów. Wskazują oni, że istotne w analizie materiałów znajdujących się w Imec – pozostawionych przez Georges'a Duby – jest ukazanie, jak pracował on nad swoimi tezami naukowymi, jak je niejako konstruował. Można powiedzieć, że chodzi w tym wypadku o spojrzenie „od strony” uczonego na jego pracę intelektualną – spojrzenie „za pośrednictwem” pozostawionych notatek, wykorzystanych lektur, sposobów analizy źródeł itp.²⁵ Z drugiej strony – w tych poczynaniach intelektualnych zaangażowane były różne osoby (nie tylko historycy), z którymi Duby prowadził seminaria, dzielił się swymi spostrzeżeniami, których uwagi uwzględniał, które w różnym zakresie służyły mu pomocą. Analiza archiwaliów przedstawia zatem także współczesne mu środowisko naukowe i zarazem pozwala niejako wpisać go w to środowisko – dostrzec go jako jego „część”, wskazać także na to, czym się w nim wyróżniał i czym się od niego różnił²⁶. Analiza pozwala również na przyjrzenie się perspektywom poznawczym, które Duby podejmował, perspektywom coraz bardziej przez niego poszerzanym. W swych badaniach historycznych uwzględniał bowiem – jak wyżej zasygnalizowano – i perspektywę geograficzną, i gospodarczo-ekonomiczną, i mentalnościową, i socjologiczną, i z zakresu historii sztuki, i przede wszystkim antropologii²⁷.

²⁴ Zob. przypis 28.

²⁵ P. BOUCHERON, J. DALARUN, *Le travail de l'oeuvre*, w: *Georges Duby, portrait de l'historien en ses archives*, s. 9-25, zwłaszcza s. 12 (czytamy tu: „Travail de l'oeuvre, qu'est-ce à dire? D'abord sans doute la façon dont Georges Duby, sa vie durant, travailla à son oeuvre d'historien”).

²⁶ Tamże, s. 13: „Historiens, les contributeurs de ce volume tenteront aussi de l'être lorsqu'ils aborderont la leçon des archives avec les méthodes de cette histoire pragmatique des pratiques savants qui, attentives aux lieux, aux formes et aux processus du travail intellectuel, renouvellent aujourd'hui en profondeur l'historiographie des sciences humaines. De ce point de vie, le profil d'archives de Georges Duby ne se découpe bien qu'inscrit dans un portrait de groupe. Il ne s'agit pas seulement d'établir des influences et des filiations, mais de saisir le travail de l'oeuvre de Georges Duby dans sa génération, son milieu académique, son contexte éditorial, son environnement institutionnel”.

²⁷ Por. tamże, s. 24: „L'ouverture intellectuelle insolite de Georges Duby a pour corollaire un clivage incessant de ses étapes mentales”.

W partii wstępnej (*Introduction générale*) książki został również zamieszczony artykuł dopełniający od strony źródłoznawczej wyżej omówiony projekt. Yann Potin przedstawia okoliczności, w jakich archiwalia związane z działalnością naukową i organizacyjną Georgesego Duby znalazły się w zbiorach Imec²⁸. Ukazuje następnie, jak te materiały (zajmujące 40 metrów bieżących) zostały tamże posegregowane i według jakich zasad. Na podstawie przykładowego zestawienia ilościowego korespondencji z lat 1979 i 1991, wychodzącej z sekretariatu Georgesego Duby w Collège de France, wskazuje na jej nasilenie w niektórych okresach roku, zaznacza zmiany, jakie zaszły w odniesieniu do grup odbiorców, jak i poruszanej tematyki²⁹.

Główny tekst omawianego dzieła został podzielony na pięć części. Przedstawiono zatem najpierw (I. *La Thèse*) zagadnienia dotyczące procesu kształtowania się tezy doktorskiej Georgesego Duby. Wskazano następnie (II. *Confronts*) na usytuowanie jego badań w kręgu interdyscyplinarnym. Zajęto się również okolicznościami, które niejako prowadziły do powstawania jego dzieł (III. *L'Ouvrage*). Zaprezentowano także główne tematy przewijające się w tych dziełach (IV. *Motifs*). Natomiast w ostatniej, piątej części, stanowiącej dodatek (V. *Appendice*) do poprzednich, zamieszczono bibliografię Duby'ego. Ten układ – obejmujący 23 artykuły opracowane przez 17 autorów – uwydatnia kilka głównych aspektów postępowania badawczego Georgesego Duby, sytuując je zarazem w jego biografii.

W artykule *La thèse: comment l'idée vint à Georges Duby*, otwierającym pierwszą część omawianej pozycji, Florian Mazel ukazuje, jak Georges Duby „dochodził” do sformułowania tematu swej rozprawy doktorskiej. Poszukiwania rozpoczęły się w 1942 r. i były nakierowane na zagadnienia społeczno-gospodarcze wczesnośredniowiecznej Burgundii, niejako wynikające z zasobu źródłowego, związanego z opactwem Cluny, wydanego w latach 1876-1903 (*Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny*, wyd. A. Bernard, A. Bruel, t. I-VI, Paris 1876-1903). Podjęcie badań nad społecznością regionu Mâcon na podstawie tego zbioru (sprawy dotyczące Mâcon, gdzie mieściła się siedziba biskupstwa – w obrębie arcybiskupstwa lyońskiego – zajmowały wiele miejsca w tym zbiorze) zasugerował młodemu historykowi Jean Déniau – jego promotor z uniwersytetu w Lyonie – w liście z 14 VII 1943 r. Na podstawie materiałów w Imec oraz wypowiedzi Georgesego Duby, zawartych w *L'Histoire continue* (1991), a zatem w tekście z zakresu ego-historii, Mazel uwidacznia wpływ, jaki na decyzje i kierunki poszukiwań podejmowane przez tego badacza mieli na początku jego drogi naukowej tak znakomici uczeni, jak Charles-Edmond Perrin (uczeń Marca Blocha, profesor Sorbony), Louis Halphen oraz m.in. Lucien Febvre (i wspomniany Jean Déniau). Poprzez niektóre z tych postaci zaznacza się wpływ grupy „Annales”. Interesująco prezentuje Mazel etapy tworzenia tezy doktorskiej, ukończonych w podstawowym zarysie zasadniczo w kwietniu 1948, a ostatecznie w czerwcu 1951 r. (*La société laïque aux XIe et XIIe siècles dans la région mâconnaise*). Omawia następnie przygotowania do jej obrony i do egzaminu z tzw. tezy pomocniczej (*thèse complémentaire; Pancartes de l'abbaye de La Fertésur-*

²⁸ Y. POTIN, *Archives Duby: un inventaire provisoire*, w: *Georges Duby, portrait de l'historien en ses archives*, s. 26-33.

²⁹ Tamże, s. 33-59.

Grosne), przeprowadzonej na Sorbonie 21 VI 1952 r. Ukazuje starania związane z drukiem doktoratu. W tabelarycznym podsumowaniu zestawia (1) wydarzenia dotyczące kariery zawodowej Georges'a Duby z (2) informacjami na temat kształtowania się jego tezy i kontaktów ze wspomnianymi wyżej uczonymi (głównie na podstawie korespondencji zachowanej w zbiorach Imec) oraz ze wspomnieniami (3) zamieszczonymi w *L'Histoire continue*. Na tej podstawie można prześledzić, jak poszerzał się zakres zainteresowań i kontaktów naukowych Georges'a Duby, także od 1952-1953 kontaktów międzynarodowych. Śledzimy zarazem, jak zmieniał się jego „usytuowanie instytucjonalne” w uniwersytetach, kolejno: w Lyonie, Besançon i Aix-en-Provence³⁰.

Zagadnienia związane z procesem powstawania tezy doktorskiej Duby'go omawia także Didier Méhu w artykule *Duby, Cluny et le Mâconnais*³¹. Zwraca uwagę na dzieło André Déléage'a (ucznia Marca Blocha) *La Vie rurale en Bourgogne jusqu'au début du onzième siècle*, które dotyczyło historii społecznej Burgundii do początku XI stulecia; było ono wersją drukowaną (1941, 1943) *thèse magistral*, obronionej na Sorbonie w 1941 r. Duby uważnie je przestudiował i poświęcił mu swój pierwszy artykuł (druk w roku 1945), utrzymany w tonie raczej krytycznym³². Méhu wskazuje, jak ta lektura oddziaływała na koncepcję doktoratu tego badacza i na podejmowany w niej zakres problematyki. Mówiąc ogólnie – Duby podchodził do dzieła Déléage'a z pewnym dystansem, niektóre jego wnioski przyjmując, inne odrzucając. To podejście pozwoliło mu na wypracowanie własnych koncepcji dotyczących historii społeczno-gospodarczej w regionie Mâcon na tle zjawisk w całej Burgundii XI-XII w.³³ Méhu omawia także sposób pracy doktoranta nad zbiorem dokumentów opactwa w Cluny, sięgając m.in. do egzemplarzy, z których Duby korzystał i na których nanosił uwagi (egzemplarze te były niegdyś udostępniane w bibliotece uniwersytetu lyońskiego). Analizuje również notatki i fiszki sporządzane przez niego w trakcie zbierania i identyfikowania materiału źródłowego zarówno dla potrzeb doktoratu, jak i tezy pomocniczej. Dostrzec można – zaznacza Méhu – rozległość i skrupulatność *heures*³⁴. Duby, podejmując problematykę „społeczności świeckiej” (*La société laïque*) korzystał, oczywiście, ze źródeł o proveniencji kościelnej, wydzielając z ich treści to, co miało dla niego znaczenie w przyjętej perspektywie tematu tezy doktorskiej, nie dostrzegając tego, co świadczyć mogło o roli

³⁰ F. MAZEL, *La thèse: comment l'idée vint à Georges Duby*, tamże, s. 63-89. Wspomniane zestawienie tabelaryczne mieści się na s. 69-72.

³¹ Tamże, s. 90-110.

³² G. DUBY, *Un essai d'interprétation des contrastes agraires en Bourgogne. À propos d'un livre récent*, „Les Études rhodaniennes” 20(1945), z. 1, s. 113-120.

³³ D. Méhu (*Duby, Cluny et le Mâconnais*, s. 99) stwierdza: „Plusieurs idées notable développées par Déléage furent pourtant reprises par Duby: la grande dispersion des terres constitutives du manse, l'opposition entre les terres adjacentes au lieu de résidence (le curtil), peu mobiles et peu fractionnées, et celles qui en dépendaient, dispersées dans plusieurs finages, mobiles et fréquemment morcelées; ou encore la dissolution progressive des dépendants au sein d'une même classe sociale entre le IXe et le XIe siècle. Mais – à moins que cela ne m'ait échappé-il ne me semble pas que Déléage soit considéré par Duby comme un précurseur important pour la compréhension de ces phénomènes”.

³⁴ Tamże, s. 101-105.

Kościola w badanych przez niego zjawiskach. Takie podejście trudno uznać – w świetle dzisiejszego stanu badań – za zasadne, zaznacza Méhu³⁵.

Pracując nad tezami, doktorską i pomocniczą, DUBY w dużym zakresie wykorzystywał geografię historyczną i kartografię. Ten aspekt jego postępowania badawczego przedstawia wspomniany już Florian MAZEL, podkreślając szczególny stosunek DUBUY'GO do ujęć kartograficznych. Sporządzając je, DUBY dokonywał niejako konkretyzacji terytorialnej danych, które uzyskiwał w toku analizy źródeł. Takim podejściem wpisywał się w tradycję antropogeografii oraz geografii historycznej, rozwijającej się we Francji od 2. poł. XIX stulecia³⁶.

Trafność i zakres wykorzystania przez doktoranta źródeł zamieszczonych w zbiorze dokumentów (*les cartulaires*) opactwa w Cluny, a opublikowanych w wymienionym wyżej wydawnictwie, szczegółowiej prezentuje Didier PANFILI w artykule *L'historien et le cartulaire: DUBY au travail de la thèse*³⁷. Dla potrzeb swej rozprawy doktorskiej DUBY dokonał chronologiczno-rzeczowej klasyfikacji (dość pobieżnej, jak można dziś orzec). Jednak nie w każdym wypadku zinterpretował ich treść z należytą starannością, co rzutuje na niektóre jego stwierdzenia, dotyczące choćby ewolucji instytucji sądowych w Burgundii w XI-XII w.³⁸ Zestawienie, które opracował Panfili na podstawie przypisów znajdujących się w drukowanej wersji tezy, wykazuje, w jakim stopniu DUBY w każdej z trzech części swej rozprawy, podzielonej według periodów: koniec X stulecia, 980-1160 oraz 1160-1240, sięgał do sześciu tomów rzeczonyj publikacji źródłowej, uporządkowanej chronologicznie (t. 1: 802-954; t. 2: 954-987; t. 3: 987-1027; t. 4 (cz. 1-2): 1027-1090; t. 5: 1091-1210; t. 6: 1211-1300). W poszczególnych częściach tezy DUBY odwoływał się nie tylko do dokumentów datowanych w ramach czasowych,

³⁵ Tamże, s. 109: „L'object de sa thèse était l'histoire de la «société laïque», mais il n'a pas compris [DUBY – L.W.] – pas plus que ses prédécesseurs, Bloch, Perrin ou Déléage – qu'une telle délimitation n'avait aucun sens et que l'histoire de la société féodale ne pouvait pas s'écrire sans placer l'Église en son coeur. Il envisagea donc l'ensemble des documents comme des matériaux déformés par la vision ecclésiastique, qu'il convenait de retailler pour n'en conserver que ce qui concernait la «société laïque» [...] Une telle conception perdura et nous n'en sommes pas sortis. La surreprésentation des sources ecclésiastiques pendant la période féodale n'est pas un biais, mais l'effet de la domination écrasante des clercs sur les laïcs. La vision cléricale du monde n'est pas un déformation, mais la clé pour comprendre l'organisation des rapports sociaux et la dynamique de la société féodale”.

³⁶ F. MAZEL, *Des cartes: géographie historique et cartographie*, tamże, s. 111-115. Czytamy m.in. „Au moment de la thèse, la carte représente également pour DUBY un instrument heuristique essentiel à l'enquête qu'il entreprend” (tamże, s. 112).

Warto w tym kontekście wskazać na atlasy historyczne, które DUBY tworzył i redagował; G. DUBY, É. BARATIER, E. HILDESHEIMER, *Atlas historique. Provence, Comtat venaissin, Principauté d'Orange, Comté de Nice, Principauté de Monaco*, [Paris]: Armand Colin 1969. Dużą popularnością cieszy się *Atlas historique. L'histoire du monde en 317 cartes* (red. G. DUBY, [Paris]: Larousse 1978; także późniejsze edycje).

³⁷ D. PANFILI, *L'historien et le cartulaire: DUBY au travail de la thèse*, w: *Georges DUBY, portrait de l'historien en ses archives*, s. 116-129.

³⁸ Tamże, s. 117-123.

zakreślających te części, lecz wskazywał także dokumenty późniejsze i wcześniejsze, mające według niego związek z omawianą aktualnie problematyką. Nie zawsze te odwołania są wyczerpujące w stosunku do zawartości tych tomów, które „odpowiadają” zakresowi chronologicznemu każdej ze wspomnianych części³⁹.

Zagadnienie znaczenia feudalizmu (by tak ogólnie określić) w badanych przez Duby’go przemianach społecznych omawia Hélène Débax. Stwierdza m.in., że w przedstawionym przez niego „obrazie” społeczności regionu Mâcon feudalizm nie jest widoczny na pierwszym planie⁴⁰.

Pierwszą część omawianej pozycji zamyka artykuł D. Méhu, przedstawiający, jak przyjęto tezę doktorską Georgesa Duby w środowisku naukowym. Na podstawie korespondencji przechowywanej w Imec Méhu omawia opinie – nadzwyczaj przychylnie – tych, którzy zapoznali się z dziełem jeszcze przed publikacją. Wspomina m.in. o staraniach związanych z drukiem tezy głównej i pomocniczej oraz rejestruje dotyczące ich recenzje i omówienia, które ukazały się w latach 1954-1956 w czasopismach naukowych nie tylko we Francji, ale też w kilku innych krajach (Argentyna, Niemcy, Belgia, Dania, Anglia, Stany Zjednoczone, Holandia). Zwraca uwagę to, że teza badacza z Lyonu spotkała się z szerokim międzynarodowym zainteresowaniem⁴¹. Był to, zaznaczymy, początkowy okres odbioru dzieła, które w późniejszych latach zyskało coraz większe znaczenie w debacie na temat m.in. udziału wsi w procesach przemian społecznych feudalizmu⁴². Wydaje się, że Méhu niezbyt wyraźnie sytuuje to dzieło w tej perspektywie.

W kolejnej części omawianego dzieła, zatytułowanej *Confronts*, znajdują się cztery artykuły. W pierwszym z nich, będącym swoistym wstępem autor, Felipe Brandi, oparł się głównie na materiałach znajdujących się w MMSH (Aix-en-Provence, zob. wyżej). Uwzględnił zatem fiszki z lektur, sporządzone przez Georgesa Duby, nadbitki artykułów, także recenzyjnych, które otrzymywał on od swoich uczniów i znajomych badaczy. Brandi ukazuje z tej perspektywy kontakty naukowe Georgesa Duby⁴³. Od końca lat pięćdziesiątych dotyczyły nie tylko badaczy z Europy Zachodniej, ale w dużej części także z Europy Środkowo-Wschodniej (głównie z Polski, Węgier i Rosji) oraz – w mniejszym stopniu – Skandynawii. Od końca siedemdziesiątych obejmowały także uczonych z południa kontynentu (Włoch, Hiszpanii, a następnie również Portugalii

³⁹ Tamże, s. 123-129. Panfili pyta: „Dès lors, pourquoi Georges Duby s’est-il si peu appuyé sur les informations fournies par ces actes de la phase grégorienne? [...] La réponse est éminemment difficile. Sans doute faut-il y voir l’écho du contexte de rédaction de la thèse, ce moment historiographique où, comme ses pairs de l’époque, il rejette l’idée d’une histoire ecclésiastique de la société” (tamże, s. 128).

⁴⁰ H. DÉBAX, *Duby, les juristes et la féodalité*, tamże, s. 130-136.

⁴¹ D. MÉHU, *La réception de la thèse de Georges Duby d’après les archives de l’Imec*, tamże, s. 137-157.

⁴² Zob. np. syntetyzującą uwagę, którą wyraził Dominique Iogna-Prat (*La l’histoire du Moyen Âge en France (1998-2008)*), w: *Le Moyen Âge vu d’ailleurs: voix croisées d’Amérique latine et d’Europe*, red. E. Magnan, Dijon 2010, s. 180-181); *L’Histoire médiévale en France. Bilan et perspectives*, passim.

⁴³ F. BRANDI, *Comptes rendus, tirés à part, bibliothèque: ce que lit Duby, ceux qui lisent Duby*, w: *Georges Duby, portrait de l’historien en ses archives*, s. 161-184.

i Grecji). Nie brak w tym zestawie nadbitek z krajów Afryki północnej, obu Ameryk („du Québec jusqu’à l’Argentine”) i Japonii⁴⁴. Wspomniany zbiór uwidacznia także zakres tematyki, z którą zapoznawał się DUBY, zwłaszcza w czasie, gdy powstawały takie jego dzieła, jak *La Dimanche de Bouvines* (1973), *Guerriers et paysans* (1973) czy *Les Trois Ordres* (1978) oraz – w tym wypadku pomocą służą archiwalia Imec – *Le Chevalier, la femme et le prêtre* (1981). Można na tej – ograniczonej – podstawie wskazać na ogrom jego erudycji, stanowiącej „część ukrytą” („la part cachée”) jego dzieł, nieuwidoczną wprost (choćby w przypisach), lecz wyraźnie je kształtującą w odniesieniu do osiągnięć socjologii, psychologii czy antropologii ekonomicznej (antropologie économique)⁴⁵. Brandi sygnalizuje także zasięg odbioru dzieł DUBY’ego. Zaznacza, że od końca lat siedemdziesiątych⁴⁶ były one coraz częściej cytowane i dyskutowane (także w tonie krytycznym) w kręgu, by tak rzec, szeroko pojętych nauk humanistycznych⁴⁷.

Kolejne artykuły składające się na drugą część dzieła *Georges DUBY, portrait de l’historien en ses archives* niejako sytuują jego badania prowadzone wobec antropologii społecznej, socjologii oraz – w niniejszym zakresie – historii mentalności. Michel Naepels ukazuje (*DUBY et l’antropologie*), jak ważne miejsce zajmowała antropologia w tych badaniach i w publikacjach Georgesa DUBY. Zaznacza zarazem, że korzystał on w różnym zakresie z dorobku antropologii w swych pracach nad społeczeństwem średniowiecznym – w tym wypadku pewną rolę odegrała inspiracja marksistowska, a także nad ideologią, sferą wyobrażeń i mentalności tej epoki. Naepels wskazuje, że w latach osiemdziesiątych w dziełach historyka „zanikają” wyraźne odniesienia (w przypisach) do osiągnięć antropologii, choć DUBY coraz bardziej zgłębia jej zagadnienia⁴⁸.

⁴⁴ Tamże, s. 170-171. Brandi, podsumowując ten wątek, zaznacza: „Même si les Français restent majoritaires, l’étendue planétaire du réseau de DUBY est prodigieuse” (tamże, s. 172).

⁴⁵ Tamże, s. 168-169, 177-184. Brandi zaznacza w odniesieniu do pracy G. DUBY *Le Chevalier, la femme et le prêtre* [Rycerz, kobieta i ksiądz]: „Alors même que ses écrits font l’objets de lectures incessantes au-delà du cercle des historiens, DUBY rétrécit étonnamment l’arc de ses références et se concentre sur le débat entre médiévistes. Dans les notes à la fin du volume [zob. wyżej – L.W.], acun antropologue n’est cite. Il y sont, sans doute, ne serait-ce que recouverts par la dernière couche de l’écriture” (tamże, s. 183-184).

⁴⁶ Swoistą sygnalizacją znaczenia G. DUBY w humanistyce francuskiej i popularności jego prac był numer czasopisma „L’Arc” 72(1978), 2e trimestre, poświęcony historykowi. Poprzedzał publikację jego dzieła *Les Trois Ordres ou L’imaginaire du féodalisme*, które ukazało się w grudniu 1978; F. BRANDI, *Comptes rendus, tirés à part*, s. 161-163.

⁴⁷ Tamże, s. 181-183. Brandi stwierdza: „À l’approche des années 1980, il est certain que le travail de DUBY a, en tout cas, dépassé de beaucoup les frontières de la discipline historique. Des citations et des usages de *Guerriers et paysant* ou de *Bouvines* gagnent maintenant les pages sur les sociétés ethnographiques de l’Afrique ou de l’Océanie” (tamże, s. 181).

⁴⁸ M. NAEPELS, *DUBY et l’antropologie*, tamże, s. 185-192. Co do inspiracji marksistowskich, Naepels przytacza wypowiedź G. DUBY (tamże, s. 188): „Pour moi, le marxisme n’a jamais été ni le soutien d’un enthousiasme politique, ni un dogme intangible. C’est pour moi, parmi d’autres,

Nawiązania do prac socjologów są rzadko obecne w tekstach Duby'ego, co stwierdza Remi Lenoir w następnym artykule (*Duby et les sociologues*). Pojawiają się szerzej w *Temps des cathédrales (Czasy katedr)*⁴⁹. „Persektywa socjologiczna” jest jednakże widoczna także w innych dziełach historyka. Lenoir podkreśla znaczenie, jakie dla pogłębienia tej perspektywy miały kontakty i dyskusje mediewisty z jednym z najbardziej znaczących socjologów francuskich – Pierre'm Bourdieu (1930-2002), również jak Duby członkiem – od 1982 – Collège de France⁵⁰.

W tekście podsumowującym drugą część omawianego zbioru, Claudie Duhamel-Amado (*Le thème de la parenté*) potwierdza znaczenie antropologii oraz – pośrednio – historii mentalności w badaniach prowadzonych przez historyka, zwłaszcza dotyczących problematyki pokrewieństwa w społeczeństwie średniowiecznym (głównie XI-XII w.)⁵¹. Sięga w swej prezentacji m.in. do zasobów Imec oraz MMSH, zawierających materiały z seminariów, konferencji i dyskusji prowadzonych przez Georges'a Duby⁵².

Część trzecia dzieła *Georges Duby, portrait de l'historien en ses archives* zawiera pięć artykułów przedstawiających, jak powstawały prace historyka. Patrick Boucheron (*Du cours au livre: l'„engrenage” du Collège de France*) skupia się na wykładach i seminariach, które Duby prowadził w Collège de France i prezentuje zakres poruszanej przez uczonego tematyki. Ukazuje zarazem, jak tego rodzaju działalność naukowa przyczyniała się do rozszerzania problematyki podejmowanej przez Duby'ego i precyzowania wniosków badawczych zawartych w jego dziełach. Wskazuje na zależność zachodzącą pod względem kompozycji oraz stylu między jego wykładami a publikacjami⁵³.

un outil d'analyse, et d'une très exceptionnelle efficacité heuristique” (G. DUBY, G. LARDREAU, *Dialogues*, Paris: Flammarion 1980, s. 1646).

⁴⁹ R. LENOIR, *Duby et les sociologies*, w: *Georges Duby, portrait de l'historien en ses archives*, s. 193-203.

⁵⁰ Tamże, s. 197-200. Lenoir wskazuje, że P. Bourdieu był autorem jednego z artykułów zamieszczonych w numerze czasopisma „L'Arc” z 1978 (G. BOURDIEU, *Capital symbolique et classes sociales*, s. 13-19); numer ten został poświęcony G. Duby (zob. przypis 46).

Lenoir zaznacza ponadto, że Duby był jednym z historyków, których prace Bourdieu najczęściej cytował (s. 198).

⁵¹ C. DUHAMEL-AMADO, *Le theme de la parenté*, w: *Georges Duby, portrait de l'historien en ses archives*, s. 204-215. Zaznacza: „Nouveauté au premier tiers du XXe siècle, les mentalités ont constitué l'angle par lequel l'antropologie a pénétré l'histoire de la parenté” (tamże, s. 204).

⁵² Tamże, s. 207-212.

⁵³ P. BOUCHERON, *Du cours au livre: l'„engrenage” du Collège de France*, tamże, s. 219-245. Czytamy m.in.: „On comprend mieux, dès lors, la troublante facilité avec laquelle le lecteur de Georges Duby retrouve aujourd'hui encore, dans la texture même de sa prose, l'inscription du grain de sa voix – et peut-être faut-il entendre ici la notion même d'inscription dans son sens pleinement médiéval. Ainsi le rapport entre la lettre et la voix dans les cours de Georges Duby renvoie-t-il aux problématiques de Paul Zumthor sur la littérature médiévale et son origine dans la performance orale” (tamże, s. 244); przywołana w tym miejscu praca Zumthora, to *La Lettre et la voix. De la “littérature” médiévale* (Paris 1987).

Kształtowanie się koncepcji tak ważnego dzieła Georgesesa Duby, jakim było *Les Trois Ordres ou L'imaginaire du féodalisme*, ukazują P. Boucheron i F. Brandi. Podkreślają – w ramach badań nad „archeologią tekstu” – że koncepcja ta wyłoniła się w zasadniczym kształcie jako swoisty rezultat seminarium, które Historyk prowadził w latach 1970-1973 w Collège de France, a w którym uczestniczyli m.in. tak znakomici uczeni, jak Jacques Le Goff, Marcel David, Jean Batany czy Jean-François Lemarignier. Archiwalia przechowywane w Imec pozwalają na prześledzenie treści wystąpień wygłaszanych na tym seminarium i toczących się w jego trakcie dyskusji (podejmowanych m.in. przez wymienionych badaczy). Dają również możliwość oglądu i analizy procesu tworzenia tekstu dzieła „ukończonego intelektualnie” w roku 1973, jak zauważają Boucheron i Brandi, lecz pisanego – a w trakcie pisania „wikłanego” i komplikowanego – w następnych latach, do 1978 r., kiedy ukazało się drukiem⁵⁴.

Znaczenie spotkań seminaryjnych dla badań i publikacji Duby’ego dotyczących historii życia prywatnego, a także problematyki pokrewieństwa i małżeństwa w społeczeństwie feudalnym, ukazuje z kolei Claudie Duhamel-Amado. Te kilkudniowe seminaria, w których brali udział jego studenci oraz zaproszeni uczeni, prowadził Duby w okresie wakacyjnym, poza „czasem uniwersyteckim”, w latach 1981, 1982 i 1983. Uczestnicy, wśród nich autorka artykułu, gromadzili się w murach prowansalskiego opactwa cystersów w Sénanque (w okresie 1969-1988 opuszczonego przez mnichów), podejmując tematykę określoną przez animatora i dyskutując nad związaną z nią problematyką⁵⁵.

Sposobami i „stylem” pracy naukowej (*pratiques savantes*) Georgesesa Duby’ego zajął się Philippe Artières. W swym artykule przedstawia zagadnienie w aspekcie porównawczym – w odniesieniu do Michela Foucault (1926-1984). Wskazuje przy tym, że zarówno Duby, jak i Foucault (wybrani do Collège de France w tym samym dniu, 14 IV 1970 r.) byli znaczącymi przedstawicielami nauki francuskiej swego czasu⁵⁶.

Stosunki historyka z wydawcami jego książek naświetla Benoît Marpeau w ostatnim artykule trzeciej części omawianej pozycji. Pokazuje m.in., jak kształtowały się przychody Georgesesa Duby w latach 1983-1987 z tytułu praw autorskich w wydawnictwach: Le Seuil, Fayard, Gallimard oraz Larousse⁵⁷. Sygnalizuje również rolę tych

⁵⁴ P. BOUCHERON, F. BRANDI, „*Les Trois Ordres*”: *archeologie textuelle de la complexité*, w: *Georges Duby, portrait de l'historien en ses archives*, s. 246-273. Autorzy zaznaczają: „Une chose, en tout cas, est certaine: de 1973 à 1978, Georges Duby ajuste, bricole, complique, raffine une mise en intrigue dont il ne censuret pourtant jamais à modifier la structure. Telle est sans doute la raison de l'allure si singulière de ce livre, achevé intellectuellement en 1973, mais écrit bien plus tard, au moment où, peut-être, Georges Duby s'en éloigne irrémédiablement” (tamże, s. 271).

⁵⁵ C. DUHAMEL-AMADO, *Un séminaire hors du temps universitaire: Sénanque* (étés 1981, 1982, 1983), tamże, s. 274-278.

⁵⁶ P. ARTIÈRES, *Archives et pratiques savantes: une comparaison*, tamże, s. 279-284. Autor podkreśla ponadto: „Ils [Duby et Foucault – L.W.] partagent un même moment d'histoire intellectuelle, mais aussi d'histoire technique et culturelle: Ce que l'on pourrait désigner comme l'âge d'or du livre de sciences humaines” (tamże, s. 280).

⁵⁷ B. MARPEAU, *Duby et ses éditeurs*, tamże, s. 285-291; dochody zestawia tabela, s. 286.

wydawnictw w propagowaniu dzieł historyka (np. poprzez wielkość nakładu, cenę egzemplarza, formę edycji). Wskazuje na stymulującą dla pracy autora rolę zamówień składanych przez te wydawnictwa na teksty o konkretnej tematyce. Podkreśla zarazem, jak wiele – co do prestiżu i dochodów ze sprzedaży książek – znaczył dla wydawców DUBY jako autor czy główny redaktor dzieł zbiorowych, które publikowali⁵⁸.

Czwarta – *Motifs* – najbardziej obszerna część dzieła *Georges DUBY, portrait de l'historien en ses archives* obejmuje sześć artykułów. Gil Bartholeyns w tekście *Des arts à l'Art: l'image en mouvement* omawia zagadnienia związane z *Czasami katedr* (*Les Temps des cathédrales*). Zauważa, że DUBY w swych dokonaniach historiograficznych „ukazuje się” jako badacz – najpierw – zglębający problematykę z zakresu historii wsi oraz feudalizmu – w dużej mierze problematykę gospodarczą; jego prace mają rzeczowy, opisowy i „techniczny” charakter. „Inny” („drugi”) DUBY – „późniejszy” – to historyk średniowiecznych katedr, prezentujący „filmowo” obraz epoki⁵⁹. To drugie ujęcie wyraźnie zaznacza się od lat sześćdziesiątych⁶⁰. Bartholeyns wskazuje na znaczenie *Czasów katedr* w perspektywie socjologii historycznej dzieła sztuki⁶¹. Omawia rolę ilustracji w tekście tej pracy (i wolumenów, które na nią się złożyły), zaznaczając zależność: tekst–obraz⁶². Sygnalizuje reakcje autora na sytuację, gdy z różnych względów były one pomijane w kolejnych wydaniach i tłumaczeniach⁶³. Widoczna w pracach historyka tendencja do ujęć filmowych znalazła specyficzne odzwierciedlenie w stworzonych przez niego projektach filmów. Bartholeyns jako przykład podaje scenariusz filmu dokumentalnego *L'Homme et l'agriculture*, opracowany przez mediewistę w 1985 r. (scenariusz nie doczekał się realizacji). Analizuje ten tekst (zachowany w Imec) w szerszej perspektywie – charakterystycznych dla Georges'a DUBY'ego sposobów wizualizacji przeszłości⁶⁴. Zwraca również uwagę na rolę przestrzeni – krajobrazu

⁵⁸ W podsumowaniu swego artykułu Marpeau stwierdza: „Négliger les rapports de DUBY avec le monde éditorial nuirait à la compréhension de sa trajectoire intellectuelle. L'importance qu'il lui a accordée précocement est patente, débouchant sur une collaboration durable et approfondie” (tamże, s. 291).

⁵⁹ G. BARTHOLEYNS, *Des arts à l'Art: l'image en mouvement*, tamże, s. 295-314. Czytamy: „Combien sommes – nous à voir en Georges DUBY deux historiens? Le premier, descriptif et technique, est enraciné dans la campagne et la seigneurie. C'est l'historien de l'économie de la terre. Le second, à l'écriture cinématographique, fait chanter le Moyen Âge et rehausse les cathédrales” (tamże, s. 295).

⁶⁰ Wersje drukowane pracy *Les temps des cathédrales* powstawały, przypomnijmy, w latach 1966, 1967 (trzy wolumeny) i 1976 (wersja „całościowa”); zob. przypis 9.

⁶¹ G. BARTHOLEYNS, *Des arts à l'Art: l'image en mouvement*, s. 297-299.

⁶² Bartholeyns stwierdza: „Dans les volumes de 1966-1967 [zob. wyżej przypisy 9 i 60 – L.W.], on repère trois modalités du rapport texte-image: la présentation d'un contexte, sans image ni lien particulier aux images; une analyse interne et circonstanciée à partir de plusieurs images (un paragraphe environ par image); et un propos élaboré, avec des exemples iconographiques précis” (tamże, s. 301).

⁶³ Tamże, s. 300-302. Bartholeyns sygnalizuje także przypadek edycji polskiego tłumaczenia dzieła (tamże, s. 300 oraz przypis 3; zob. też wyżej w niniejszym tekście przypis 9).

⁶⁴ Tamże, s. 304-310, zwłaszcza s. 306.

w tworzonych przez niego scenariuszach (zwłaszcza do filmu *Intérieurs. Nuits*); aspekt geograficzny badanych przez historyka zjawisk był, jak wiadomo, bardzo dla niego istotny⁶⁵.

Analizę scenariuszy pozostawionych przez mediewistę przeprowadził w kolejnym artykule – *Duby et le cinéma* – Antoine de Baecque. Zajął się dwoma niezrealizowanymi projektami filmów: *Bouvines* oraz *Les Croisades* (scenariusze z 1. poł. lat osiemdziesiątych). Ukazał na tym materiale związki historyka z kinematografią, a z drugiej strony – jego „kinematograficzny opis” historii⁶⁶.

Mathieu Arnoux przedstawia prace Georges'a Duby, poświęcone historii społecznej, rozpatrywanej niejako w perspektywie historii gospodarczej⁶⁷. Omawia w tym kontekście podejmowane przez historyka zagadnienia związane z demografią i gospodarką średniowieczną, dotyczące zwłaszcza przyrostu liczby ludności i rozwoju gospodarczego Europy Zachodniej od X stulecia. Były one prezentowane – w odniesieniu do dyskusji toczącej się na ten temat wśród historyków – w takich pracach Georges'a Duby'ego, jak (przypomnijmy) *L'Economie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval* (praca habilitacyjna wydana drukiem w 1962) czy *Guerriers et paysans (VIe-XIIe siècle). Premier essor de l'économie européenne* (1973)⁶⁸.

Tematykę rycerstwa podejmowaną w publikacjach historyka, prezentowaną przez niego na konferencjach naukowych, omawiają Florian Mazel i Didier Panfili w artykule *L'aventure chevaleresque*. Duby zajmował się rycerstwem już w czasach pisania swej tezy doktorskiej. W kolejnych pracach (m.in. *Le Dimanche de Bouvines*, 1973; *Le Chevalier, la femme et le prêtre*, 1981; *Guillaume le Maréchal*, 1984; *La société chevaleresque*, 1988) przedstawiał różne aspekty tej tematyki; popularyzował ją również w książkach dla młodzieży (m.in. *La Chevalerie*, 1993; rysunki wykonał O.-M. Nadel). Była ona zatem wciąż obecna w jego badaniach⁶⁹. Mazel i Panfili na podstawie dzieł historyka oraz archiwaliów w Imec (m.in. zachowane korekty i uzupełnienia, które nanosił na tekstach przeznaczonych do druku, notatki do wystąpień konferencyjnych) stwierdzają, że Duby ukazywał rycerstwo jako wyodrębniającą się i utrwalającą swe miejsce w porządku społecznym feudalizmu (XI-XII w.) grupę wojowników o określonych funkcjach⁷⁰. Z drugiej strony – przedstawiał historyk „postać” rycerza: jego

⁶⁵ Tamże, s. 310-313. Scenariusz do dokumentalnego filmu *Intérieurs. Nuits*, ukazującego średniowieczną architekturę cystersów we Francji, ukończył Duby w maju 1992 r., o czym świadczy korespondencja zachowana w Imec; tamże.

⁶⁶ A. DE BAECQUE, *Duby et le cinéma*, tamże, s. 315-327.

⁶⁷ M. ARNOUX, *Duby historien de l'économie et la question de la croissance*, tamże, s. 328-343.

⁶⁸ M. Arnoux wskazuje w odniesieniu do pracy *Guerriers et paysans*: „Dans l'hypothèse de Duby, les cinq siècles qui séparent la fin du monde mérovingien du règne de Philippe Auguste, succédant au temps de la cité antique et précédant celui des villes et de l'Etat, se caractérisent par le primat de l'économie rurale et par les modulation d'une croissance économique et démographique, imperceptible dans les premiers temps, imérieuse à partir de l'an mil” (tamże, s. 338).

⁶⁹ F. MAZEL, D. PANFILI, *L'aventure chevaleresque*, tamże, s. 344-364.

⁷⁰ „Une première veine s'est attaquée à la chevalerie en tant que groupe social investi d'une fonction particulière au sein de la société féodale: l'ordre des guerriers, assuré d'un quasi-

sposób życia, umiejętności, edukację, a także etapy życia (młodość – wiek dojrzały) i kulturę dworności⁷¹. Niejako na bazie tematyki rycerskiej ujmowanej z perspektywy socjokulturowej, kształtowały się kolejne obszary jego badań⁷². Problematyką będącą przedmiotem rozważań Georgesa Duby'ego głównie w jego pracach poświęconych małżeństwu i stosunkom między kobietami i mężczyznami w społeczeństwie feudalnym, a zatem herezji na przełomie pierwszego i drugiego milenium, zajęła się Cécile Caby. Duby, jak sam zaznaczał, nie był ani historykiem religii, ani herezji średniowiecznych. Herezje były jednak zjawiskiem na tyle istotnym we wspomnianych kierunkach jego badań, że musiał się nimi zająć – przede wszystkim w kontekście społecznym i mentalnościowym. Caby, sięgając do archiwaliów znajdujących się w Imec, przedstawia zasób lektur historyka, dotyczących tego zakresu. Omawia, jak Duby interpretował „społeczne oblicze” herezji⁷³.

Materiały znajdujące się w Imec, a dotyczące zakresu prac historyka nad historią kobiet w Średniowieczu, przeanalizował Jacques Dalarun. W swym artykule *Les femmes, les sources, l'intrigue* wziął pod uwagę trzy książki, bardzo ważne dla prezentacji badań Georgesa Duby'ego nad wspomnianą tematyką. Pierwsza z nich, *Les Procès de Jeanne d'Arc* (1973), została napisana wspólnie przez Georgesa i Andrée Duby. To zarazem, jak zauważa Dalarun, jedyna pozycja w dorobku historyka, poświęcona w całości sprawie piętnastego stulecia. *Le Chevalier, la femme et le prêtre* (1981; *Rycerz, kobieta i ksiądz*) oraz *Dames du XIIe siècle* (1995-1996; *Damy XII wieku*) to kolejne publikacje autorstwa Georgesa Duby'ego, które uwzględniła Dalarun. Zestawienie pozwała – w zasadniczej części – przyjrzeć się kilkunastu latom badań historyka nad problematyką kobiecą. Autor artykułu, śledząc wersje rękopiśmienne i maszynopisy wspomnianych książek, analizując nanoszone poprawki, sięgając także do materiałów przygotowawczych (wypisy ze źródeł, noty z lektur) oraz korespondencji, a także do sprawozdań z seminariów, ukazuje fazy kształtowania się koncepcji i tekstów tych książek⁷⁴. Na przykładzie *Le Chevalier, la femme et le prêtre* Dalarun przedstawia, jak zmieniał się (w jakim kierunku ewoluował) na skutek nanoszonych korekt konkretny akapit tej pracy – od kolejnych wersji rękopiśmiennych, „poprzez” maszynopis (sporządzony przez Monique Kondratovitch, sekretarkę Georgesa Duby w Collège de France)

monopole de la violence et responsable de la paix et de la justice dans un context de faillite de l'autorité royale et princière” (tamże, s. 346).

Ten aspekt badań Georgesa Duby nad rycerstwem ukazują autorzy artykułu na s. 346-352.

⁷¹ „Une seconde veine s'est attaché à la chevalerie en tant que figure, ainsi qu'aux enjeux symboliques, culturels et sociaux de la promotion de cette figure au cours des XIe, XIIe, XIIIe siècles dans le cadre d'une rivalité latente avec le clerc et le roi” (tamże, s. 346, 352-364).

⁷² „Dans le cadre de ces diverses réorientations la question chevaleresque apparait finalement, des années 1960 aux années 1990, comme le véritable incubateur du renouvellement thématique de l'oeuvre de Duby, d'où surgissent tour à tour le thème de la jeunesse, celui des tournois, l'histoire du mariage, les relations entre hommes et femmes, l'histoire des mentalités ...” (tamże, s. 362).

⁷³ C. CABY, *Au risque de la métaphore: regards sur l'hérésie de l'an mil*, tamże, s. 365-388.

⁷⁴ J. DALARUN, *Les femmes, les sources, l'intrigue*, tamże, s. 389-413. Zob. też wyżej w niniejszym tekście przypisy – kolejno – 17, 15 i 18.

do, wreszcie, wersji drukowanej. Wskazuje na tej podstawie, jak Duby dążył do tego, by tekst w swym ostatecznym kształcie był intrygujący dla „szerokiego” odbiorcy, a jednocześnie miał znaczenie „intrygujące” dla historyka⁷⁵. Dalarun podkreśla, jak wiele troski i wysiłku z tym związanego – mało widocznego (niewidocznego przy pobieżnym spojrzeniu) – wkładał historyk w swe dzieła⁷⁶.

Bibliografię publikacji Georgesa Duby’ego, umieszczoną, jak wiadomo, w piątej części omawianej pozycji, przygotował Felipe Brandi. Obejmuje ona lata 1945-2012, zawiera zatem także teksty drukowane po śmierci historyka, m.in. wspomniane wyżej zbiory jego poprzednich dzieł, dotyczących sztuki i społeczeństwa feudalnego, wydane w roku 2002. Brandi w swym zestawieniu przyjął następujący porządek w ramach każdego roku: książki, artykuły, przedmowy czy podsumowania, sprawozdania i wywiady. Pomija wznowienia i tłumaczenia poszczególnych książek mediewisty⁷⁷. Ten brak – choć poniekąd zrozumiały – jest jednak dotkliwy, nie pozwala bowiem na prosty ogląd odbioru i popularności jego dzieł. W samym zestawieniu bibliograficznym Brandi nie wskazuje na to, że niektóre książki historyka – wydane za jego życia – to zbiory już poprzednio drukowanych artykułów (np. *Hommes et structures du Moyen Âge*, 1973; *La Société chevaleresque*, 1988). W zapisach zdarzają się niejasności⁷⁸. Nie uwzględniono jednej z ważnych pozycji dotyczących rodziny na średniowiecznym Zachodzie⁷⁹. Bibliografia, którą opracował Brandi, prezentuje (mimo drobnych mankamentów) całość drukowanego dorobku naukowego Georgesa Duby’ego, będąc zarazem podstawą do dalszych analiz tegoż dorobku.

Artykuły zawarte w *Georges Duby, portrait de l'historien en ses archives* przedstawiają interesujący obraz działalności i pracy naukowej wielkiego mediewisty. Niejako rozjaśniają perspektywę pozwalającą lepiej zrozumieć i ocenić jego dzieła w kontekście rozwoju historiografii XX w. Kreślą także zasadnicze rysy metody badań nad dorobkiem uczonych, których wkład w uprawianą przez nich dziedzinę nauki jest bezsporny. Uświadamiają również, jak duże są potrzeby w tym zakresie w odniesieniu do polskich historyków – i nie tylko historyków.

Leszek Wojciechowski
Katedra Historii Średniowiecznej KUL

⁷⁵ J. DALARUN, *Les femmes, les sources, l'intrigue*, w: *Georges Duby, portrait de l'historien en ses archives*, s. 402-405. Przywołany przez Jacquesa Dalarun fragment dzieła *Le Chevalier, la femme et le prêtre* zaczyna się – w wersji drukowanej – od słów: „L' événement que je viens de raconter à la manière des historiens anciens”; kończy się: „il y a huit ou neuf siècles, dans l'Europe christianisée?”. W przekładzie polskim: *Rycerz, kobieta i ksiądz* (1986; zob. wyżej przypis 15) s. 21.

⁷⁶ „Il n'y a pas de facilité dans l'oeuvre de Georges Duby, mais un travail acharné, de beaucoup plus longue haleine qu'il n'y paraîtrait au premier regard, et de multiples garde-fous patiemment érigés pour endiguer une angoisse féconde” (tamże, s. 413).

⁷⁷ F. BRANDI, *Bibliographie de Georges Duby*, tamże, s. 417-472; zasady prezentacji publikacji historyka przedstawia Brandi na s. 417-418.

⁷⁸ Zapis pod rokiem 1960: „*Considérations sur l'économie rurale en France au milieu du XIIIe siècle* (en polonaise), „Kwartalnik Historyczny” (tamże, s. 426). Nie bardzo wiadomo, o co chodzi.

⁷⁹ *Famille et Parenté dans l'Occident médiéval*, red. G. Duby, J. Le Goff, Paris-Rome: École française de Rome 1978.